

ТОПОС 2: СЕЛО МЕЗЕК

МЕЗЕК: МЕЖДУ ТРАКИЙСКАТА ГРОБНИЦА И ВИЗАНТИЙСКАТА КРЕПОСТ

Преводач: проф. д-р Хюсеин Мевсим

Мезек

Територията на днешната Община Свиленград е била населена от дълбока древност. Като ехо от далечното минало до нас са достигнали множество паметници с хилядолетна история и с огромно културно-историческо значение. Типичен пример в това отношение е Мезек – малко село, разположено на 7 км югозападно от общинския център и само на 2 км от границата с Република Гърция. То се намира на 170 м надморска височина, в подножието на Източните Родопи, с население от около 350 души. Виното, този вълшебен рубиненочервен еликсир на боговете в древна Тракия, продължава да се произвежда и днес. Повечето от лозята около селото са винени сортове и по-малко десертни. Изключително благоприятните почвено-климатични условия обуславят изграждането на пълен лозаро-винарски цикъл от отглеждане на качествено грозде до производство на вино. В пределите на Мезек се намират две уникални културни и исторически ценности – тракийска гробница и византийска крепост, паметници с национално значение.

Средновековната византийска крепост

Предполага се, че крепостта, която се намира непосредствено над западните покрайнини на селото, е служила за защита на границата в миналото. Смята се, че е построена за охрана и отбрана на областта между реките Арда и Марица. Приема се, че тя е била издигната в края на XI век, което я отнася към времето на византийския император Алексий I Комнин. Формата ѝ е неправилен четириъгълник с размери 110 x 60 м и в нейна защита служат 9 кули със заоблена форма, всяка от които с височина 10 м. Едната от тях е била предназначена за затвор. Голяма част от крепостта не е достигнала до наши дни, тъй като каменният материал от стените ѝ, които са се запазили до началото на XX век, е бил използван за строителство на други съоръжения.

Крепостта се смята за една от най-добре запазените отбранителни съоръжения в Родопите. Някои изследователи допускат, че това е крепостта, която в старите извори се споменава под името Наутзикон. Заема площ от около 7 декара, зидовете ѝ са изградени от ломен камък, споен с хоросан; като основен строителен материал са използвани и тухли. Съществуват податки, че е била използвана активно до XIV век, когато започва османското владичество, след което губи своето значение.

При извършените разкопки са открити зърнохранилища, върхове на стрели, подкови, накити, фрагменти от керамични съдове, каменни мелници и други предмети на бита, което свидетелства за активен живот в отбранителното съоръжение. Съществуват и предположения, че тя е изпълнявала функцията на замък. Твърдината е една от най-добре запазените древни крепости по българските земи.

Бронзовата статуя на глиган

В началото на XX век, когато селото административно все още се намира в границите на Османската империя, местен иманяр, търсейки злато в местността „Малтепе“, в насипа на могилата открива статуя на глиган в естествен ръст.

Изработената от бронз статуя тежи 177 кг, дълга е 1 м, а висока – 80 см. Смятайки, че вътре може да има злато, иманярът счупва носа и един от краката на статуята, но установява, че тя е изцяло бронзова. Разочарован, той я заравя с намерението да я продаде в удобен момент. Скоро слуховете за „пълната със злато“ бронзова статуя на глигана стигат до ушите на търговци на антики в София, които пристигат в селото и притискат иманяра да им го предаде. Директорът на Археологическия музей в Истанбул, Осман Хамди бей, изпраща своя заместник Теодор Макриди, за да проучи случая със статуята на бронзовия глиган. Теодор Макриди успява да убеди иманяра да предаде находката в музея и така през 1908 година бронзовият глиган попада сред експонатите на Археологическия музей в имперската столица.

Няколко години по-късно, когато селото преминава в пределите на България, новоосновеният Народен археологически музей в София изпраща специалисти в Мезек, за да проучат случая. В резултат счупеният крак на бронзовия глиган остава в българските музеи. Двадесетина години по-късно към османските власти е отправено следното предложение: България да изпрати счупената част от задния крак на бронзовия глиган в Истанбул, а в замяна да получи негова гипсова отливка. Така въпросът е решен; статуята на бронзовия глиган, чието единство е възстановено, днес може да бъде видяна в Археологическия музей в Истанбул.

В Централния държавен архив в София се съхранява преписка, която дава възможност да се проследи цялата сага по изготвянето и изпращането на гипсовата отливка на статуята на бронзовия глиган. Сагата започва на 16.02.1931 година, когато Българската Царска легация в града пише писмо на френски до Министерството на външните работи на Република Турция, че Музеят за старини в Истанбул притежава древна бронзова статуя, изобразяваща глиган в реални размери, но с липсващ един крак. Съобщава се, че този крак се намира в Народната библиотека и музей в Пловдив, чиято дирекция, смятайки, че е в интерес на науката този фрагмент да намери цялото, предлага кракът да бъде върнат в Музея за старини, а в замяна да получи две гипсови отливки на статуята. Освен това Народната библиотека и музей желае да получи фотография или отпечатък от пограничния надпис на цар Симеон от X век в с. Наръш, Солунско, случайно открит в помещенията на Музея за старини. Царската легация свежда до знанието на турското министерство въпроса, с молба да бъде свързано с подходящо компетентно лице, за да може да се направи въпросната размяна (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 19).

Междувременно, още на следващия ден, Царската легация се обръща с писмо на турски до дирекцията на Музея за старини, в което предава цялата горна информация и я умолява да съобщи решението си по въпроса. Писмото е подписано от пълномощния министър Тодор Павлов (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 16). На 16.03.1931 година директорът А. Азиз изразява съжалението си, че няма възможност да направи две бронзови отливки на глигана, но ако дирекцията на Народната библиотека и музей в Пловдив направи отливка на липсващия крак, то той е готов да изпрати отливка или фотография на надписа от с. Наръш (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 15).

В писмо от 11.04.1932 година Царската легация свежда тази информация до вниманието на своето Министерство на външните работи, като добавя, че по частен път е узнала, че турската страна не може да поръча и да изпълни исканите отливки поради липса на кредити, за които ще ѝ е нужна сума от около 150 лири“ (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 14). Все пак този въпрос е преодолян по някакъв начин, тъй като на 1.11.1931 година Азиз бей пише директно до директора на Народната библиотека и музей в Пловдив, в което се съобщава за извършеното от него по отливането на „*бележитата старина, известна под името глиганът от Мезек*“. Директорът Азиз бей умолява от страна на легацията да бъде изпратено нещо лице, което с тяхна помощ да извърши опаковането и изпращането на предмета, което „*наистина представлява деликатна работа*“ (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 8).

На 13.11.1931 година директорът Борис Дякович приложено препраща писмото до Царската легация, като моли отливката да се изпрати на адреса на Народната библиотека и музей в Пловдив, закъдето тя е предназначена да се съхранява. „*Ако легацията не разполага със средства за изпращане, това може да стане за сметка на нашето учреждение*“ (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 7), предлага той.

На 26.03.1932 година Царската легация съобщава на Народната библиотека и музей, че същия ден е експедирала гипсовата отливка на глигана от Мезек, като се излагат и подробности по пренасянето. Легацията се е отнесла към местните транспортни фирми за пренасянето на сандъка (с размери 1,40 x 0,70 x 1 м) до България, обаче този начин се е оказал твърде скъп и непрактичен, понеже нито една от фирмите не се е съгласила да гарантира предаването на статуята „*в изправно състояние*“. Най-ниска оферта е предложила транспортната фирма „Шенкер“, която е поискала 100 турски лири за превозването на сандъка до Пловдив. Легацията намира тази сума за премного висока и решава сама да се заеме с опаковането и експедирането на сандъка, авансирайки сумата от своята каса. Приложени са фактури, от които се вижда, че за опаковка, пренасяне на сандъка от музея до гара Сиркеджи и за превоз до Свиленград общо е изразходвана сума от 41,60 турски лири. Почитаемата дирекция се умолява да се погрижи за превоза на сандъка от Свиленград до Пловдив по БДЖ. Писмото завършва с молба за възможно най-скорошно възстановяване на авансираната сума (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 5).

На 29.03.1932 година Народна библиотека и музей в Пловдив съобщава, че отливката е получена добре съхранена. Директорът Иван Радославов благодари на легацията за сторената ценна услуга по снабдяването на музея със старината (ЦДА, ф. 321К, оп. 3, а.е. 388, л. 4). Така, в резултат на градивната воля и доброто взаимодействие между музейните институции на двете съседни страни бронзовият глиган „възстановява“

Интересно е да се отбележи, че в периода от 26.04. до 12.05.1932 година, по време на Великденската ваканция, учителят по рисуване в Казанлъшкото педагогическо училище и уредник в местния музей, Димитър Христо Чорбаджийски, комуто скоро предстои да се прослави с псевдонима Чудомир като художник и автор на хумористични разкази, посещава Република Турция. Той се намира в състава на 81-членна делегация от учители по история и география, в която присъстват още академични светила като Богдан Филов, Васил Златарски и Светозар Примов, професори в Софийския университет. По време на посещението на Археологическия музей в Истанбул, в който Богдан Филов

л
о
с
т

изнася лекция за византийското изкуство пред учителите, Чудомир вижда бронзовата статуя на глигана и в бележника си отбелязва следното: „Бронзовият глиган, донесен първо в музея в Пловдив (намерен в Малтене, задният крак останал в България)“ (Мевсим, 2012: 132).

Тракийската куполна гробница

В покрайнините на селото се намира една от най-величествените тракийски гробници по българските земи. Микенският тип гробница е сред най-големите и на Балканския полуостров. Датирана от IV–V в. пр.н.е., тя се състои от коридор, две преддверия и кръгла куполна погребална камера. Открита е случайно от местни жители през 1931 година, а само два дни по-късно проф. д-р Богдан Филов, ректор на Софийския университет, пристига на място заедно с д-р Иван Велков. Двамата предприемат по-мощни разкопки през лятото на същата година със средствата на Българския археологически институт. Скоро известният археолог изнася реферат за находките в Мезек (Златкова, 2007: 174). След няколко години, той публикува студията „Куполните гробници в Мезек“ (1938), в която търси произхода им в Микена. В това отношение голям международен интерес предизвиква статията му за тракийско-микенските връзки.

Установено е, че гробницата съдържа останки от шест погребения. Откритите в нея златни, сребърни, керамични и други предмети днес се съхраняват в музеите в София и Хасково, а на посетителите на гробницата се показват техните копия. Вътре в гробницата температурата е постоянна, между 18–19 градуса, което я прави прохладна през лятото и топла през зимата. Изградена е от дялани каменни блокове, свързани помежду си с железни и дървени скоби. В некропола се влиза през дълъг коридор, следват две правоъгълни преддверия и кръгла погребална камера, засводена с кошеровиден купол. Общата дължина на помещенията е 29,95 м. В запазената изцяло в оригиналния си вид гробница са открити голям брой предмети от злато, бронз, желязо, стъкло и керамика от времето на древните траки.

Противоречивата личност на Богдан Филов

Богдан Филов е една от най-противоречивите личности в българската история през XX век. Световно признат специалист в областта на тракийската, старогръцката, римската и византийската археология и изкуство, той играе ключова роля в политическия живот на Царство България в годините на Втората световна война; решенията, които взема, оставят отпечатък върху съдбата на страната. След 30-годишна забележителна научна и академична кариера, той е привлечен от блясъка на голямата политика, което в крайна сметка води до неизбежния му трагичен край.

Той е роден в 1883 година в Стара Загора. Дядо му е бил абаджия в „Балкапан хан“ в Цариград през средата на XIX век, а баща му, подполковник Димитър Филов (1846–1887), взема активно участие във всички важни обществени и политически събития на своето време. Убеден русофил, след неуспешен опит за преврат, той е ранен, докато се опитва да премине през Дунав в Румъния и умира от раните си в Русе. Богдан Филов израства с двамата си братя и майка си, която произхожда от знатно карловско семейство. Детството му преминава в Стара Загора, Пловдив, Русе, Одеса и Карлово. През тези

години младежът проявява литературни наклонности, някои негови разкази в романтичен дух са публикувани в различни списания.

Впечатлява неговата блестяща образователна кариера: след като завършва с отличие класическия отдел на Първа мъжка гимназия в столицата, постъпва в Историко-филологическия факултет на Висшето училище. След първия семестър, благодарение на отпуснатата стипендия от Министерството на народното просвещение заминава за Германия, за да учи класическа филология (1901). Тъй като желае да следва класическа античност при най-добрите професори, той се концентрира върху научаването на немски език. Предполага се, че стипендията му е осигурена по лично нареждане на княз Фердинанд (Златкова, 2007: 34). През есента на следващата година се установява в Лайпциг, където две години учи латински език. Здравословни причини го принуждават да се премести във Фрайбург, където защитава докторска дисертация на тема „Легионите в

Завърнал се в София, първоначално е назначен за учител по история, но скоро е изпратен на работа в Народния музей (1906). През следващите години специализира в областта на археологията и нумизматиката в Бон, Париж и Рим. Изучава организацията на музеите в Париж и Мюнхен, развива знанията си в Немския археологически институт и става първият българин, който оглавява Народния музей (1910). През тези години издава научни трудове, сред които „Археологически паралели“, които до днес запазват актуалността си като наръчници. По време на разкопките в антични римски и тракийски целища като Хисар (Диоклецианопол) и Кабиле прави важни открития. През 1910 година, по линия на Руския археологически институт в Цариград предприема тримесечно пътуване из Гърция и Мала Азия, където посещава антични градове.

Успешно съчетава научната си дейност с административната работа. До назначаването си за министър на просвещението през 1938 година, Богдан Филев изпълнява длъжността директор на Народния музей (1910–1920) и Българския археологически институт, ректор и преподавател в Софийския университет, председател на Българската академия на науките. Безспорно, тези успехи увеличават неговата самоувереност, но същевременно създават у него илюзията, че няма непреодолими прегради. (Гърдев, 2008). Участва в изготвянето на Закона за старините (1911), а две години по-късно издава труда си „Софийската църква „Света София“, посветен на цар Фердинанд; трудът разкрива неговата висока компетентност в областта на църковната и византийската архитектура.

А Основава и ръководи в продължение на дълги години Българското археологическо дружество (1921–1940), в което разгръща неизчерпаемата си енергия и креативност. През април 1926 година участва в Международния конгрес по сирийска и палестинска археология като представител на своята страна. Капиталните му трудове „Миниатюрите на Манасиевата хроника във Ватиканската библиотека (1927) и „Миниатюрите на Лондонското евангелие на цар Иван Александър“ (1934), издадени с подкрепата на Британския музей, намират широк отзвук в научните среди. Участва в първите три международни византоложки конгреса (1923, 1927, 1930) и допринася за провеждането на четвъртия в новата сграда на Софийския университет (1934).

Между 26.04. и 11.05.1932 година, в качеството си на ректор на Софийския университет, посещава Истанбул, Бурса и Одрин заедно с 81 български учители по

и
о
к
л
е

история и география. За Богдан Филев, който наскоро е сключил брак с етнографката и изкуствоведката Евдокия Петева, посещението на съседната страна се превръща в сватбено пътешествие. Пристигнал с влак на гара Сиркеджи преди групата, която пътува с кораб през Варна и Бургас, ученият заявява пред посрещналите го турски журналисти, че целта на посещението му е изграждането на мостове между двете страни в сферата на културата, науката и образованието. Настанен в пансиона на Галатасарайския лицей, по време на екскурзията Богдан Филев изнася лекция за византийското изкуство в Археологическия музей пред учителите по история и география. По време на посещението българската делегация получава възможност да се запознае с постиженията и недостатъците на учебно-просветното и образователното дело в съседната страна, както и с множество музеи и историческите обекти.

През 1935 година предлага на тогавашния министър на просвещението създаването на Институт за национална култура, наука и изкуство. Когато проектът не получава необходимото одобрение, той се обръща с писмо към цар Борис III, за да защити необходимостта от създаването на такава институция. Въпреки че проектът не се реализира по финансови съображения, Богдан Филев успява да привлече вниманието на царя и не след дълго бива назначен за министър на просвещението (1938). Това са години, когато в неговата личност започват да се забелязват признаци на горещ поддръжник на авторитарното управление под ръководството на царя (Гърдев, 2008). Във Виена подписва протокола за присъединяването на България към Тристранния пакт условията на онова време просто е нямал друг избор. Смята се, че всички тези стъпки са предприети в името на обединението на българските земи. Сред безспорните успехи на ръководеното от Богдан Филев правителство е подписването на Крайовската спогодба на България. След внезапната кончина на цар Борис III (28.08.1943), министър-председателят Богдан Филев заедно с генерал Никола Михов и принц Кирил поема регентството на малолетния Симеон II. На 08.09.1944 година подава оставка, а след извършения преврат е арестуван и отведен в Съветския съюз, където е разпитван три месеца. Пред Народния съд заема твърда позиция, не приема отправените му обвинения и посреща хладнокръвно наложената му смъртна присъда. Заедно с останалите регенти, министри и народни представители, заемали длъжност през периода 1940–1944 година, той е екзекутиран от новата власт на 02.02.1945 година. Освен личното му имущество, всичките му академични звания и титли са отнети, името му е заличено от научната и политическата сцена за дълги години. Второто раждане на Богдан Филев настъпва през 90-те години на миналия век, когато започват да се преиздават научните му трудове и Върховният съд го реабилитира (1996).

Вместо заключение

Село Мезек е от малкото населени места не само в България, но и в много по-широка география, в което са съсредоточени толкова важни исторически и археологически паметници от различни епохи. В пределите на селцето, непосредствено на границата с Гърция, се намират тракийска куполна гробница от микенски тип, датирана от V–IV в. пр.н.е., и средновековна византийска крепост от XI век, като и двете

съоръжения са запазени много добре. В началото на миналия век в насипа на могилата е разкопана бронзова статуя на глиган в естествени размери, която днес се излага сред експонатите на Археологическия музей в Истанбул. Интересна е запазената в архива преписка между българските и турските музеи във връзка с възстановяването на целостта на бронзовата статуя. Археологическите разкопки в тракийската куполна гробница се провеждат от проф. д-р Богдан Филов, археолог от световна величина и политик с драматична съдба.

Цитирана литература

Гърдев 2008: Гърдев, Б. „125 години от рождението на Богдан Филов“, Електронно списание *LiterNet*, № 4 (101), 06.04.2008.

Златкова 2007: Златкова, М. *Богдан Филов. Живот между науката и политиката*. София: Алтея.

Мевсим 2012: Мевсим, Х. *Пътуването на Чудомир в Турция (1932)*. Пловдив: Жанет 45.

Централен държавен архив (ЦДА): фонд 321К (Българска легация в Цариград – Анкара), опис 3, архивна единица 388, листи 4, 5, 7, 8, 14, 15, 16 и 19.